

אירופה גוססת

מישל וולבק: המפה והטריטוריה, מצרפתית: רמה איילון, הוצאת בבל 2011, 312 עמ'

כשנשאל על מה הרומן החדש שכתב, ענה מישל וולבק: "על הזדקנות, יחסי אב ובן והשתקפות האמנות במציאות". אכן, אלה התכנים. מאחר שאת ספרו הנפלא של וולבק קראתי בעת חופשה בבוואריה שבאירופה, אני רוצה להציע קריאה שלפיה שני נושאי העומק של המפה והטריטוריה הם האמנות כשלעצמה כמו גם אירופה העשירה והמודקנת.

א. אמנות

רק גאונים יכולים להמציא את אמנותם מחדש, לחרוג מגבולות המחשבה האנושית ולהתחדש לחלוטין. וולבק אמנם אינו גאון, אך הוא אמן בעל שיעור קומה. לאמנים טובים טביעת אצבע ייחודית, ובמהלך עבודתם הם מוזקקים את האמירה ואת הסגנון. בתוך כדי כך הם מבצעים הסטות קטנות, מעברים תמטיים, חידושים ושינויים במסגרת הטריטוריה שלהם. אמן מצליח כוולבק יכול למחור את עצמו עד לעיפה ועדיין להצליח.

אבל וולבק הוא מסוג האמנים שעובדים - גם אחרי בוא ההצלחה והסלבריטאות - בשביל האמנות, מתוך כבוד לאמנות, מתוך רעב ומיאון לחזור על עצמם. לפיכך ברומן החדש ישנם כל המאפיינים הוולבקיים: אירוניה חריפה ביחס לתרבות המערב, תיאורים הגובלים באתרופולוגיה של ההתנהגות האנושית, הומור ורצינות, רגש וניכור. אבל יש חידוש: וולבק ממציא את עצמו. הוא עוסק בדמות האמן במאה העשרים, דרך העיסוק בדמות הגיבור של הרומן, ז'ד מרטן, אלטר אגו של הסופר, אמן פלסטי צרפתי מצליח. זהו ספר אמין, סוג של וידוי אישי על עבודתו הבודדה של וולבק, ספר ארס-פואטי שבו בודק האמן את עבודתו, את חייו, את מסירותו למלאכתו, את דרך החיים של האמן ואת היחס בינה לבין המציאות והחיים הבסיסיים של מי שאינם אמנים. וולבק מופיע בסיפור בתפקיד עצמו.

העלילה פשוטה: האמן הפלסטי ז'ד מרטן מחליט לבקש ממישל וולבק הסופר, מבלי שקרא אף שורה שלו, לכתוב הקדמה לקטלוג של תערוכתו החדשה העוסקת במקצועות, באנשים עובדים מצויים בתמונות. בהדרגה הם מתיידדים, ומצטיירת תמונה עצובה של שניהם: אמנים מצליחים, ואנשים בודדים לחלוטין, ללא חיים פרטיים.

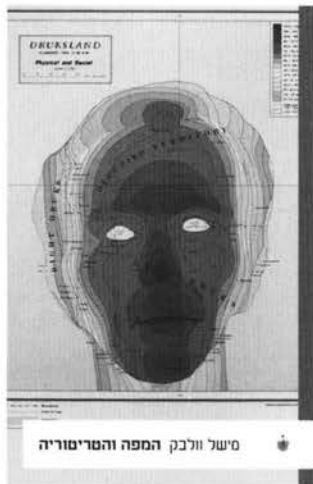
מרטן עובר את המסלול המקובל של סיפור סינדרלה, מאנונימיות להצלחה, גם כלכלית. בעידן שבו הכל נמדד בכסף, וולבק חושף את המנגנונים שמאחורי שיגעון המכירות הפומביות והמחירים הננקבים בהן. דרך המסחור המהיר של יצירת האמנות, וולבק מבקר, כהרגלו, את תרבות הצריכה. זאת, לא כהטפה קודרת ומרוחקת, אלא ביקורת מעמדת הזדהות, היודעת כמה כיף לשוטט בקניון, כמה כיף לקנות, כמה מספק הג'נק פוד. וולבק מורכב כי הוא מאוהב בתרבות הצריכה חרף ניוונה, מודה בהיותו תוצר שלה, ובו זמנית קיים בו חוש הביקורת

החברתית מבית מדרשם של ענקים כלואי פרדינן סלין, סארטר, ואפילו בודלייר ורמבו.

מרטן מוותר על שתי אהובות לטובת השתקעות באמנות, ומישל וולבק המתואר בספר, כנראה בהתבסס על הביוגרפיה שלו, אולי מעט מוקצנת, הנו אדם בודד באופן קיצוני, החי עם כלבו ולא מקיים כל קשר אנושי מלבד עם אנשי שירותים פה ושם. הוא שקוע בדיכאון, שתייה ואכילת יתר, והולך לישון עם שקיעת החמה מחוסר עניין בחיים.

וולבק הדמות בספרו, כמו גם ז'ד מרטן האמן הפלסטי גיבור הספר, הם אומללים גמורים. אין להם סיפוק מהצלחתם הכלכלית, החברתית או האמנותית. הייאוש שבו הם שרויים ומתוכו הם מייצרים את אמנותם, מאיר את האפסות והריק המצויים בלב החתירה המערבית להצלחה, כמו גם את האפסות ברדיפה אחר חיי נצח אמנותיים.

וולבק הציניקן, האתיאיסט, מדבר כאן - והוא מודע לכך - במונחים כמעט רליגיוזיים. האמן מקבל מסרים, תדרים מוצפנים, תחושות, תובנות, שרק הוא יכול לנסח בדרך מסוימת, והוא נתבע על ידי כוחות גדולים ממנו, לבצע. אפשר להשוות זאת אולי לדמות השאמאן - מרפא השבט. אבל האמן של וולבק אינו פועל כדי לרפא אלא כדי לשרוד. כדי לא להשתגע. כדי שהמסרים לא יטריפו את מוחו בחוסר מימוש, הוא מבצע.

ובכן, וולבק הדמות בספר כותב, בקושי רב אמנם, הקדמה לספר של סופר צרפתי נשכה. והוא כותב לקטלוג של ז'ד מרטן. למה? כי האמנות מעניינת. כי האמנות מרתקת. כי האמנות היא עולם תחליפי, מקביל, עבור האמן הקודה מיצירתו. אבל האמנים אינם מאושרים במלאם אחרי צו כישרונם, בביטוי ה"מסרים המסתוריים" שהם קולטים, כמו אנטנות רגישות. הם פשוט חייבים לעשות זאת. אין להם ברירה. במידה רבה הם נשלפים מהחיים בידי כוח עוצמתי מהם, לו הם מתמסרים בלית ברירה אבל גם בעניין כה גדול, המותיר את החיים הרגילים ריקים מתוכן.

יודגש כי אין כאן הרואיזציה של העיסוק באמנות, של דמות האמן. חדווה גדולה אין בעיסוק האמנותי ולא בתמלוגים, ולמעשה חיי האמן אינם שונים מהחיים (המערביים) חסרי עניין בעולמו הפסימי של וולבק. חשוב לציין כאן דבר נוסף: אני סבור כי וולבק הוא סופר מעניין ואפילו מצליח משום שהוא אינו חסר אהבה. הוא אוהב את השפה הצרפתית ואת מסורת הספרות בכלל ואת מסורת הספרות הצרפתית. הוא רוחש הערצה ליצור המופלא הנשי, ויש בו הומור (והומור הנו אהבת חיים) ואפילו חיבה לעידן שבו הוא חי. גיבוריו של וולבק הם סיפורי סינדרלה שכאלה, בספר הנוכחי, כמו גם בקודמים שם גברים עלובים למדי (כפי שוולבק רואה את עצמו, בלי ספק) זוכים לאהבת נשים ולעתים גם להצלחה. ובצד המאפיינים מלאי החיות הללו, ישנו הייאוש העמוק, המיאוס מחיים חסרי פשר, חשיפת הכלום שבתרבות הקדמה המערבית, השוגה ביומרה שהמדע יפתור הכל, כולל עניין המוות (כפי שהוצג בספרו הקודם, אפשרות של אי). זהו ייאוש ספיציפי נוכח תרבות של ימינו, אבל גם ייאוש קיומי באשר למצבו של האדם כמי ששרוי ביקום אינסופי מבלי להבין מה הוא עושה כאן ולמה נגזר עליו לחיות ואחר כך למות. (וולבק סיפר בריאיון על ההלם שנגרם לו בקריאת הגיגים של ההוגה הנוצרי בלייז פסקל).

המתח בין האספקטים אוהבי החיים לבין הייאוש העמוק יוצר את הדרמה הוולבקית, שהיא קולחת, קריאה ומהנה, לצד היותה עמוקה וביקורתית. וולבק מפנה הפעם את מבטו פנימה. מודע כנראה לתשומת הלב שיעורר,

מאריכה חיי אדם באופן שגורם לו סבל נוסף, גם אם המדע מקשה על בני אדם להשתחרר מהעולם אף שהגיע זמנם, גם אם זכותו של החולה להפסיק את ייסוריו, עדיין יש קור לא אנושי במוסד שתכליתו להמית בני אדם. אין פלא שמוסד כזה מצוי דווקא בשווייץ, ארץ הכסף והניכור, כייצוג קיצוני של אירופה השמרנית וה"מוסרית". מוסד ההמתה בספר מצוי מול בית זונות, אבל בית הזונות אינו מצליח במיוחד, בעוד שמוסד ההמתה משגשג. בכך יוצר וולבק מטאפורה לאירופה של ימינו, שבוחרת להמית את עצמה מרצון.

וכעת צפוי ספוילר. והירות! מי שעדיין לא קרא את הספר וקורא בו למען העלילה, שיפסיק בשלב זה.

החלק השלישי של הספר הוא מעין תעלומה בלשית. וולבק, שכנראה מחבב את הז'אנר, נהנה לרקום לנו עלילת מתח. להלן, הספוילר: הנרצח הוא וולבק עצמו, או ליתר דיוק דמותו שבספר. זהו מהלך מבריק, מעין מט של שחקן שח ספרותי המשחק נגד עצמו. קראתי שוולבק דיבר על כך שזהו ספרו האחרון. אינני בטוח בכך. בכל מקרה וולבק הסופר החי הורג את וולבק הדמות, והרוצח הוא סוטה ביזארי שכורת את ראשיהם של וולבק ושל כלבו, ומציג אותם על שתי ספות, לצד שאר חלקי גופותיהם, המפוזרים בחדר כמו אלמנטים בציור של ג'קסון פולוק. התיאורים מורבידיים ועצובים, אבל גם מצחיקים למדי, כדרכו של וולבק.

ברצח הזה מבטא וולבק מיאוס מדמות הסופר שלו, כפי שהיא מיוצגת בתרבות העכשווית, ומתרבות ייצור הדימויים בכלל. ואולי יש כאן יותר מכך: וולבק מאס בסופר וולבק שכן היצירה היתה ניגוד לחיים. היא היתה לעבודה משעבדת, כפי

שקרה גם לז'ד מרטן. במהלך הקריאה חשבתי שפתרון חידת הרצח יהיה שוולבק הוא מי שהומין הרצח. אבל וולבק בחר אחרת. במידה מסוימת נראה שהרוצח עשה טובה לוולבק הספרותי, שאחרי סיום כתיבת רומן והחלטה על פרישה אינו יודע מה לעשות בחייו. וכאן יש דמיון מה לגוויות בפורמלין מתוצרת דמיאן הירסט, המוצגות במוזיאונים.

התרבות האירופית חולה, התרבות האירופית מזדקנת, התרבות האירופית גוועת. לא מדובר לפי שעה בקריסת המערב השבע, אבל אפשר לראות בכך תחזית: נבואת קץ אימפריה. האימפריה שאינה רוצה ללדת, שאיבדה אמונה בחיים. תרבות שמהללת איילודה היא תרבות מתאבדת במידה רבה. ייתכן שאפשר לראות בכך אקט הגיוני, בעולם הסובל מפיצוץ אוכלוסין, אבל השיעבוד להיגיון, המוסריות-התקינה-פוליטית (אותה מרבה וולבק לתקוף בספריו), המאבק לחיי נצח בעזרת מדע - כל אלה הם מוות בחיים.

הסופר כדמות בספרו והאמן הפלסטי - האלטר אגו שלו, מציירים תמונה עצובה של תרבות המערב. אין בספר זה התרסות בוטות או שחיטת פרות קדושות, כפי שעשה וולבק בספרים קודמים, אבל המפה והטריטוריה מעמיק מעבר לכך: הנושא ב"טיפול" הפעם הוא - הוא עצמו והאמנות, ובלריות האישית שלו הוא מצייר את הפסימי, האישי והכואב שבספריו.

הוא כותב את ספרו האישי והמיואש ביותר, ואולי גם הקיצוני ביותר, על אמן המסור לאמנותו שאינו סובל את חייו האישיים או את החיים בכלל. האומץ להיות אישי ככל האפשר, ובו זמנית ליצור אמנות כללית, העוסקת בבעיות המעסיקות אנשים רבים, הוא מבחן קשה של כל אמן הרוצה להיות גדול, ומישל וולבק צולח אותו בהצלחה, ולא בפעם הראשונה.

ב. אירופה הגוססת

אספקט העומק השני המרובד בספר, הוא אירופה והחברה המערבית השבעה של ימינו. וולבק, בן להורים שלא רצו לגדל אותו, גדל אצל סבו וסבתו. הניכור הגדול הזה השליך כמובן על סגנון כתיבתו. אבל הייאוש הביוגרפי של ילד לא רצוי הופך אצל וולבק הסופר לתפיסת עולם שבה ילדים מיותרים לחלוטין (אם אינני טועה יש לוולבק בן שלא ראה מעולם). זהו עולם נהנתני, שבו הסובייקט נדרש להתענג ככל האפשר על מוצרי צריכה, נוחות והנאות רבות ככל האפשר, בפרק הזמן שנקצב לו. אבל תפיסה זו אינה פרדיגמה אישית בלבד. אני, אשתי ובני טיילנו קצת באירופה, משפחה קטנה למדי. לא שמדובר בטיוח מייצג, אבל לא ראינו כמעט ילדים. ואלו שראינו, היו מעטים. באירופה הילודה הולכת ופוחתת. (וגם ביפן ובאזורים מערביים נוספים המשועבדים לתרבות הצריכה). אם בזמנים עברו איכר היה מביא ילדים רבים, בתקווה לבנים שיעזרו בעבודת השדה, הרי באירופה של ימינו ילדים הם גורם מעכב.

בספרו של וולבק העבודה וההנאות מצטיירות כדתות החדשות. ז'ד מרטן,

שסדרת עבודותיו הראשונה שהצליחה התבססה על מדריכי מישלן, מצייר אנשים עובדים: את אביו מנהל העסק לייצור אתרי חופשה, אנשים פשוטים, וגם את ג'ף קונס ודמיאן הירסט, שני האמנים המצליחים של ימינו.

קונס הוא אמן פופי (שהתפרסם בין השאר בהנצחת אהבתו לכוכבת הפורנו צ'יצ'ולינה) נהנתני, ואילו דמיאן הירסט מרבה לעסוק במוות ובגופות. ואלה פני החברה המערבית של ימינו: הנאה ומוות. אירופה היא אימפריה מזדקנת, המכורה להנאות.

במידה רבה זו תרבות הבוחרת בהנאה ובמוות. או בעבודה, הנאה ומוות. הדמויות בספריו של וולבק בכלל, ובהמפה והטריטוריה בפרט, הם אנשים רודפי הנאות (כמו תירות המין ב**פלטפורמה** שלו). אבל במהלך רדיפת ההנאה שלהם הם הולכים ומתים, מאבדים קשר עם אנושיותם, עם החיות שבהם, נהפכים פאסיביים לחלוטין כמו צופי טלוויזיה.

ניקה לדוגמה את אביו של ז'ד מרטן - ארכיטקט בעברו, עם חלומות גדולים על מהפכות מרהיבות בתחום. הבן ואביו מנהלים יחסים של ריחוק וקרבה, מעוטי דיבור, שמאפיינים יחסי אבות ובנים, בעיקר על פי מסורת העבר שחינכה גברים לתפקד ולא להביע רגשות. (גם בימינו עדיין נדרש הגבר להיות חזק ואחראי ומפרנס וכו').

בכל אופן, האב החולה במחלה סופנית, מודיע לבנו על נסיעתו ל"מרפאה" בשווייץ לשם "המתת חסד". חשבו על כך: גם אם הרפואה

וולבק וכלבו